

การอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

Conservation of Buddhist Sites of Wat at Maharat District,

Ayutthaya Province

พระครูสมุห์พูลสวัสดิ์ ฐิตสีโล (เตี้ยพานิช)¹

Phrakhrusamuphoonsawat Thitasilo (Tiaphanit)

บทคัดย่อ (Abstract)

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1. เพื่อศึกษาระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ 2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระสงฆ์โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล 3. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะที่มีต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระเบียบวิธีวิจัยเป็นแบบผสมวิธี ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นการสำรวจด้วยแบบสอบถามซึ่งมีความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ 0.903 กับกลุ่มตัวอย่าง คือ พระสงฆ์ในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 194 รูป และการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 8 รูปหรือคน ผลการวิจัยพบว่า 1. พระสงฆ์มีความคิดเห็นโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.86$, S.D. = 0.920) 2. ผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่าพระสงฆ์ที่มีอายุต่างกัน และมีระดับการศึกษานักธรรมต่างกัน มีความคิดเห็นโดยภาพรวมแตกต่างกัน จึงยอมรับสมมติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ พระสงฆ์ที่มีพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นโดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย 3. ปัญหา อุปสรรคพบว่า 1) ด้านการดูแลรักษา คือ ปัญหาส่วนใหญ่อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรไม่มียกงบประมาณ ต้องหางบประมาณเอง หน่วยงานของรัฐมีความสัมพันธ์กันไม่ชัดเจน แล้วแต่ยุคผู้นำของรัฐ บางยุคก็ดี บางยุคก็ไม่สนใจ 2) ด้านการปกป้องคุ้มครอง คือ ขาดผู้เชี่ยวชาญที่จะให้คำแนะนำปรึกษา ขาดความรู้ความเข้าใจทางหลักวิชาการในการอนุรักษ์ 3) ด้านการเสริมความมั่นคง คือ ขาดการประสานงานจากหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแล เมื่ออยู่ในอำนาจของกรมศิลปากร ทางวัดย่อมไม่อาจปฏิบัติงานได้ 4) ด้านการใช้ประโยชน์ คือ ใช้สถานที่ไม่คุ้มค่า คนในชุมชนเองไม่ได้มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์พุทธสถานของตนเอง

คำสำคัญ (Keywords): การบริหารจัดการ; การอนุรักษ์; พุทธสถาน

Received: 2021-06-08 Revised: 2021-07-06 Accepted: 2022-02-22

¹ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการเชิงพุทธ ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Buddhist Management Department of Political Science Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Corresponding Author e-mail: kemodji@gmail.com

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the opinions of the monks; 2) to compare the opinions of the monks classified by personal factors; 3) to study the problems. Obstacles and recommendations for the conservation of Buddhist temples in Maharat District Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. Research methodology is a combination of methods. during quantitative research It was a survey with a questionnaire which had a confidence value of 0.903 in the whole sample 155 persons with the sample group was monks in Maharat district. and qualitative research by in-depth interviews with 8 key informants or persons. The results showed that: 1. The monks had a high level of overall opinion. ($\bar{X}$ =3.86, S.D.=0.920). 2. The results of the research hypothesis test found that monks of different ages and have different levels of moral education There are different opinions overall. Therefore, the research hypothesis was accepted. monks of different ages There are no different opinions in general. therefore reject the research hypothesis 3. problems and obstacles found 1) The problem is that most of the problems are in the care of the Department of Arts, there is no budget, the budget must be budgeted, the government agencies have an unclear relationship, whichever is the era of the state leadership. Some eras are good. 2) The protection of protection is the lack of experts to advise, lack of academic cognition in conservation, 3) the lack of coordination from the responsible agencies. When in the power of the Department of Arts, the temple cannot perform its work. 4) The use is that the use of the premises is not worth it. People in the community themselves do not play a role or participate in determining their own Buddhist conservation practices.

Keywords: Management; Conservation; Buddhist place

บทนำ (Introduction)

วัดทางพระพุทธศาสนาเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญต่อพุทธศาสนิกชนทั่วไป เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอด ศิลธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ไปสู่ชุมชน หรือจะเรียกได้ว่า วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน จากอดีตวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นสถานที่ที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ใช้เป็นสถานศึกษาอบรมให้มีความรู้ด้านวิชาชีพ ตำราแพทย์แผนไทยและศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ วัดจึงเป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง รวมทั้งสถานที่บำเพ็ญบุญ บำเพ็ญกุศล ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย และเป็นสถานที่สงเคราะห์ทางจิตใจให้แก่ประชาชน (พินิจ ลาภธนานนท์, 2529) อันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา กลายมาเป็นสมบัติของชนชาติไทยให้ประชาชนชาวไทยได้เกิดความภาคภูมิใจ (นนท์ ธรรมสถิตย์ และชำนะ พาเชื้อ, 2542) วัดและพระสงฆ์ จึงมีภาพพจน์ในทาง

สังคมไทย วัดและพระสงฆ์ในอดีตจึงเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาอย่างยิ่งนักด้วยบทบาทที่กล่าวมา (พุทธทาสภิกขุ, 2549)

การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ เป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ พระสังฆาธิการทุกรูปต้องรู้จักวิธีการบริหารงานสาธารณูปการ เป็นอย่างดี มีเทคนิคและวิธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบขั้นตอนการดำเนินการก่อสร้าง การบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่ดี และต้องรู้จักวิธีการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและพัฒนาวัดให้สง่างามขึ้น เป็นศูนย์กลางพัฒนาของชุมชนโดยกำหนดยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ การรักษาดูแลทะนุบำรุงศาสนวัตถุ และการจัดทำวัดให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง ถึงกระนั้นก็ตามพระสงฆ์จะมีเพียงหน้าที่ในการทำหน้าที่บำรุงรักษาเพียงอย่างเดียวไม่ได้ต้องมีการอนุรักษ์ศาสนสถาน คือดูแลรักษาศาสนสถานให้มั่นคงถาวรและเป็นการอนุรักษ์สถานแก่อนุชนรุ่นหลัง (พระเทพโสภณ, 2546)

ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัดเก่าแก่ที่สร้างขึ้นในสมัยที่เป็นอยุธยาเป็นราชธานีเป็นจำนวนมากและมีคุณค่าต่อการอนุรักษ์เป็นอย่างยิ่ง และปัญหาทั่ว ๆ ไปในการดูแลรักษาพุทธสถานมีมากมาย เช่น พระภิกษุสงฆ์ในระดับปกครองยังขาดความรู้ทักษะในการดูแลรักษา กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้ ก็ไม่ได้ทำอะไรเพื่อเป็นการอนุรักษ์ที่ชัดเจน แล้วก็ไม่มีกำลังที่จะมาช่วยรักษาพุทธสถานไว้ ประชาชนทั่วไปก็ไม่มีความรู้ ความเข้าใจในการรักษา และประชาชนบางพวกยังมีความโลภที่จะได้ชุดทำลายโบราณสถานเพื่อมาครอบครองเสียเองอีกซึ่งเป็นปัญหามากมาย ในอำเภอมหาราชเองก็มีวัดเก่าแก่อายุสองวัด คือ วัดเทพสุวรรณกับวัดใหม่ปากบาง ที่มีพุทธสถานที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เป็นอย่างมาก เช่น วัดเทพสุวรรณ มีวิหารเก่าแก่ที่เสียโทรมเป็นอย่างมากที่ทางวัดได้บูรณะให้กับมาคงสภาพเดิมที่ใกล้เคียงได้ วัดใหม่ปากบาง ได้ทุบทำลายเป็นเกาหิ้งเสียและได้สร้างใหม่ขึ้นมาทดแทน ซึ่งไม่ได้อนุรักษ์ของเกาหิ้งเดิมไว้ ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอนุรักษ์พุทธสถานให้คงสืบไว้เป็นสมบัติของชาติสืบไป

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเพื่อหารูปแบบการอนุรักษ์พุทธสถานในเขตพื้นที่วัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื่องด้วยพระสงฆ์และ พุทธศาสนิกชน ยังขาดทักษะ ความรู้ การอนุรักษ์พุทธสถาน ความรู้ความเข้าใจในการบูรณะซ่อมแซมอาคารที่ถูกต้องจึงทำให้รูปแบบพุทธสถานผิดแบบแผนไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นการอนุรักษ์พุทธสถาน ในการเริ่มต้นปรับปรุงอาคารสถาปัตยกรรม จำเป็นต้องค้นคว้ารูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิม แล้วนำมาวิเคราะห์ผสมผสานความต้องการโครงสร้างและระบบวิศวกรรมที่จำเป็นต่อการบูรณะอาคารตามสถานะในปัจจุบัน นอกจากนี้ควรมีการกำหนดนโยบายและแผนการควบคุมบูรณะอาคาร โบราณสถานให้ชัดเจน เพื่อป้องกันสถานะความเสี่ยง ซึ่งอาจ ส่งผลเสียต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอาคารพุทธสถาน พร้อมทั้งควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่บุคลากรเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์พุทธสถานที่มีคุณค่าทางจิตใจ

วัตถุประสงค์การวิจัย (Research Objectives)

1. เพื่อศึกษาระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยามีจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล
3. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะที่มีต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methods)

รูปแบบการวิจัย

ดำเนินการวิจัยโดยวิธีการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaires) และการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรหรือกลุ่มตัวอย่าง

พระภิกษุสงฆ์ในอำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 155 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 8 รูปหรือคน

เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) เกี่ยวกับการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดอำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นแบบเลือกตอบ (Check List) หรือตรวจสอบรายการโดยถามเกี่ยวกับ อายุ พรรษา การศึกษานักธรรม

ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดอำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวม 4 ด้าน จำนวน 12 ข้อ

ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับความคิดเห็นของประชาชนการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดอำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวม 4 ด้าน จำนวน 12 ข้อ

ตอนที่ 4 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview Form) แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ตอนที่ 2 เป็นข้อคำถามจำนวน 5 ข้อ

การรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามไปแจก และเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตัวเองพร้อมผู้ช่วยผู้วิจัย ระหว่างวันที่ 1-6 กุมภาพันธ์ 2564 รวมใช้ระยะเวลา 1 สัปดาห์ ซึ่งจำนวนแบบสอบถามที่สามารถเก็บคืนได้ มีจำนวน 155 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลจากแบบสอบถามที่เก็บรวบรวมได้มาตรวจสอบความสมบูรณ์และความถูกต้องแล้ว ทำการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ได้แก่ สถิติความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage : %) และพรรณนาความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ใช้ค่าสถิติค่าเฉลี่ย (Mean : $\bar{X}$) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard : S.D.) และสถิติเชิงอนุมาน ทดสอบสมมุติฐานเปรียบเทียบ ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย เพศ อายุ การศึกษานักธรรม ใช้สถิติทดสอบค่าที (t-test) ค่าเอฟ (F-test) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (One Way Analysis of Variance : ANOVA) ในกรณีที่ตัวแปรอิสระมีสามกลุ่มขึ้นไป เปรียบเทียบความแตกต่างรายคู่ด้วยวิธีผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด LSD (Least Significant Difference) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญจำนวน 8 รูปหรือคน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Technique)

ผลการวิจัย (Research Results)

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” โดยภาพรวม

1. ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.86 ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.920 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทั้งสองด้าน คือ ปัจจัยการบริหาร PDCA และการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตามลำดับ

การอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอ มหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	ระดับความคิดเห็น		
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
1.ปัจจัยการบริหาร PDCA	3.85	0.939	มาก
2.การอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอ มหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	3.87	0.922	มาก
รวม	3.86	0.920	มาก

2. ผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีอายุต่างกัน และมีระดับการศึกษานักธรรมต่างกัน มีความคิดเห็น โดยภาพรวมแตกต่างกัน จึงยอมรับสมมติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ มีพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นโดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย

สมมติฐาน	ตัวแปรต้น	ตัวแปรตาม	ค่า t	ค่า F	Sig.	ผลการศึกษา	
						ยอมรับ	ปฏิเสธ
1.	อายุ	การอนุรักษ์พุทธสถาน	-	9.347**	0.000	✓	-
2.	พรรษา	การอนุรักษ์พุทธสถาน	-	0.909	0.439	-	✓
3.	การศึกษานักธรรม	การอนุรักษ์พุทธสถาน	-	2.089	0.129	✓	-

3. ปัญหา อุปสรรค การอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า 1) ด้านการดูแลรักษา คือ ปัญหาส่วนใหญ่อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรไม่มั่งบประมาณ ต้องหางบประมาณเอง หน่วยงานของรัฐมีความสัมพันธ์กันไม่ชัดเจน แล้วแต่ยุคผู้นำของรัฐ บางยุคก็ดี บางยุคก็ไม่สนใจ 2) ด้านการปกป้องคุ้มครอง คือ ขาดผู้เชี่ยวชาญที่จะให้คำแนะนำปรึกษา ขาดความรู้ความเข้าใจทางหลักวิชาการในการอนุรักษ์ 3) ด้านการเสริมความมั่นคง คือ ขาดการประสานงานจากหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแล เมื่ออยู่ในอำนาจของกรมศิลปากรวัดย่อมไม่อาจปฏิบัติงานได้ 4) ด้านการใช้ประโยชน์ คือ ใช้สถานที่ไม่คุ้มค่า คนในชุมชนเองไม่ได้มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์พุทธสถานของตนเอง

ข้อเสนอแนะ คือ ควรมีการจัดตั้งกองทุนเพื่อใช้ในการดูแลพุทธสถาน ภาครัฐควรเข้ามามีส่วนร่วมและให้การสนับสนุนให้ความรู้ในการทะนุบำรุงดูแลรักษาพุทธสถาน ควรมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการดูแลรักษาพุทธสถานภายในพื้นที่ อำเภอมหาราช มีการรวมกลุ่มเพื่อหยิบยืมเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำงาน ควรเร่งรัดหน่วยงานให้มีการกำหนดแนวทางไว้เป็นหลักปฏิบัติ พระสงฆ์ในพื้นที่ควรมีคำแนะนำบอกต่อเพื่อให้คนรุ่นหลังเห็นความสำคัญของพุทธสถาน

อภิปรายผลการวิจัย (Research Discussion)

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจจึงนำมาอภิปรายผล โดยจำแนกตามรายด้านของการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นเกี่ยวกับ ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ด้านการวางแผน จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการวางแผน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดมีการวางแผนและกำหนดพื้นที่ใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน และไม่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของพุทธสถาน มีการวางแผนป้องกันดูแลรักษา บำรุงไม่ให้พุทธสถานเกิดการเสียหายเนื่องมาจากการใช้งาน มีการวางแผนเผยแพร่เอกสารประชาสัมพันธ์การส่งเสริมการอนุรักษ์พุทธสถานแก่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ **สมพร ฐรี (2552)** ได้วิจัยเรื่อง “เอกลักษณ์ รูปแบบ และสี ของจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดสงขลา” ผลการศึกษาพบว่า จากการเสื่อมสภาพของจิตรกรรมฝาผนังทำให้ความสวยงามขาดหายไป เนื้อเรื่องลบเลือนไปทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลอาจจะคลาดเคลื่อนการบันทึกข้อมูลเอกสารมีน้อย ผู้ให้ข้อมูลมีความคลาดเคลื่อนทำให้ได้ข้อมูลไม่ครบถ้วน จึงต้องให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาต้องทำครบวงจรคืออนุรักษ์ พื้นฟู ส่งเสริมและพัฒนา ให้เห็นคุณค่าอย่างแท้จริงเพื่อนำมาซึ่งความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น

ด้านการลงมือปฏิบัติ จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการลงมือปฏิบัติ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดมีการดำเนินการตามแผนและกำหนดพื้นที่ใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน และไม่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของพุทธสถานแจ้งให้กรมศิลปากรมาทำการซ่อมแซมพุทธสถานที่เกิดการชำรุดเสียหาย ดำเนินการตามแผนป้องกันดูแลรักษา บำรุงไม่ให้พุทธสถานเกิดการเสียหายเนื่องมาจากการใช้งาน วัดได้ดำเนินการตามแผนเผยแพร่เอกสารประชาสัมพันธ์การส่งเสริมการอนุรักษ์พุทธสถานแก่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระครูวินัยธรเอก ชินวิโส (เฉยประทุม) (2552)** ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนา รูปแบบการอนุรักษ์โบราณสถานของวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการวิจัยพบว่า 1. องค์ประกอบรูปแบบการอนุรักษ์โบราณสถานของวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ในการอนุรักษ์โบราณสถาน กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานในการกำหนดกรอบและวิธีการ หรือแนวทางในการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างชัดเจน เพื่อเป็นบรรทัดฐานในการดำเนินการของทุกฝ่าย ซึ่งต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระราชบัญญัติของกรมศิลปากรในการอนุรักษ์โบราณสถานของวัดได้มีการสำรวจโบราณสถานอย่างเป็นระบบ มีการบันทึกที่มา รูปพรรณสัณฐาน เพื่อให้การสำรวจโบราณสถานเป็นไปอย่างมีมาตรฐานเดียวกัน 2. สภาพทั่วไปและปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานของวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาในแต่ละด้านพบว่า 1) ด้านการดูแลรักษา มีการดำเนินการรักษาทำความสะอาดโดยรอบโบราณสถานภายในวัดเป็นประจำ ตรวจสอบความเสียหายและความเสื่อมโทรมของโบราณสถานในวัดอย่างต่อเนื่อง 2) ด้านการปกป้องคุ้มครอง มีการป้องกัน สำรวจไม่ให้มีสิ่งบดบังทัศนียภาพของโบราณสถาน และ มีการป้องกันไม่ให้มีการบุกรุกทำลายหรือขุดหาโบราณวัตถุในเขตโบราณสถาน 3) ด้านการเสริมความมั่นคง พิจารณาถึงคุณค่าโบราณสถานไม่ให้เสื่อมลง ซ่อมแซมโบราณสถานส่วนที่ชำรุด ให้เลือกวัสดุที่เหมาะสมและปรึกษาผู้เชี่ยวชาญ และ 4) ด้านการใช้ประโยชน์ มีการเปิดเป็นสถานที่เพื่อบริการค้นคว้าวิจัยวัดที่มีโบราณสถาน วัดมีหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนในเชิงวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและการอนุรักษ์เบื้องต้นของโบราณสถานนั้น

ด้านการตรวจสอบ จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการตรวจสอบ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดมีการดำเนินการแจ้งให้กรมศิลปากรมาทำการตรวจสอบพุทธสถานที่เกิดการชำรุดเสียหาย ดำเนินการตรวจสอบความสะอาดโดยรอบพุทธสถานภายในวัดเป็นประจำ ป้องกันตรวจตราพุทธสถานที่เสี่ยงต่อการถูกทำลายจากภัยธรรมชาติ สอดคล้องกับงานวิจัยของ วสุ โปษะนันท์ (2551) ได้วิจัยเรื่อง “อนัตติโลภิสเพื่อการบูรณะปราสาทสัจก๊กอกรรม” ผลการศึกษาพบว่า ในการดำเนินการที่ปราสาทพระธาตุนา ซึ่งเป็หัวใจสำคัญของพุทธสถานได้ทดลองนำแนวคิดด้านการสื่อความหมายมาผสมผสานกับความแท้ตามทิศทางของแนวคิดการอนุรักษ์ที่ได้เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน และกำหนดขั้นตอนวิธีการทำงานเพิ่มเติมขึ้นเพื่อจะได้แก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตถือว่าได้บรรลุตามเป้าหมาย สามารถสื่อสารให้ผู้มาเยี่ยมชมได้เข้าใจถึงคุณค่า และความหมายของพุทธสถานได้เป็นอย่างดี เป็นพัฒนาการของแนวทางที่นำมาใช้เป็นตัวกำหนดในการออกแบบอนุรักษ์ อย่างไรก็ตามในรายละเอียดยังคงมีปัญหาที่จะต้องแก้ไขอยู่ ซึ่งได้สรุปไว้เป็นข้อเสนอแนะต่อกรมศิลปากรสำหรับการปรับแก้ไขและใช้กับแหล่งพุทธสถานประเภทหินอื่น ๆ ที่มีปัจจัยแวดล้อมในลักษณะเดียวกันต่อไป ทั้งทางด้านการบริหารจัดการ แนวความคิดในการอนุรักษ์ และในแต่ละขั้นตอนของการทำงาน

ด้านปรับปรุงแก้ไข จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการปรับปรุงแก้ไข โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดได้นำแผนที่แก้ไขแล้วไปปฏิบัติใหม่แก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปให้สามารถเข้ามาใช้พื้นที่เขตพุทธสถานได้ วัดได้นำแผนที่แก้ไขแล้วไปปฏิบัติใหม่เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านโครงสร้างอาคารพุทธสถาน วัดได้นำแผนที่แก้ไขแล้วไปปฏิบัติใหม่เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านโครงสร้างหลังคาพุทธสถาน สอดคล้องกับงานวิจัยของ เอกพงศ์ สุวรรณเกษร (2546) ได้วิจัยเรื่อง “สารสนเทศทางภูมิศาสตร์กับพุทธสถานที่ยังไม่ขึ้นทะเบียนในจังหวัดนครปฐม” ผลการศึกษาพบว่า การนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศมาประยุกต์ใช้กับการสำรวจและนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพุทธสถานเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ทั้งในแง่ของการจัดการข้อมูลที่ได้จากการสำรวจอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้สามารถนำเสนอข้อมูลแก่ผู้ใช้ได้อย่างสะดวกและครบถ้วน ผู้วิจัยจึงเห็นว่าผลการวิจัยเบื้องต้นนี้น่าจะเป็นแนวทางให้กับการทำงานในลักษณะเดียวกันได้ต่อไปในอนาคต

2. ผลการวิเคราะห์ระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ ที่มีต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ในภาพรวม เมื่อพิจารณาผลการวิจัยรายด้านสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

ด้านการวางแผน จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการวางแผน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดมีการวางแผนและกำหนดพื้นที่ใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน และไม่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของพุทธสถาน วัดมีการวางแผนป้องกันดูแลรักษาบำรุงไม่ให้พุทธสถานเกิดการเสียหายเนื่องมาจากการใช้งาน วัดมีการวางแผนเผยแพร่เอกสารประชาสัมพันธ์การส่งเสริมการอนุรักษ์พุทธสถานแก่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ นิลรัตน์ กลิ่นจันทร์ และคณะ (2553) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาศาสนสถานที่สำคัญต่อการอนุรักษ์การท่องเที่ยวของวัดในกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า ศาสนสถานที่สำคัญของวัด

ที่เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมีองค์ประกอบสำคัญ คือ วัดทั้ง 40 แห่ง มีศาสนสถานสำคัญ คือ พระพุทธรูป พระอุโบสถ เจดีย์ พระปรางค์ พระวิหารหลวง ความสำคัญของศาสนสถานคือ เป็นวัดอุทธรมที่แสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาและพระรัตนตรัย มักเป็นสถาปัตยกรรมและภาพจิตรกรรมอันแสดงถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความสำคัญของศาสนสถานสิ่งแรก คือ เป็นสิ่งก่อสร้างที่เกิดจากแรงศรัทธาทางพระพุทธศาสนาและเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนิกชนยึดถือทางด้านจิตใจและยึดถือเพื่อประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

ด้านการลงมือปฏิบัติ จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการลงมือปฏิบัติ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดมีการดำเนินการตามแผนและกำหนดพื้นที่ใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน และไม่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของพุทธสถานแจ้งให้กรมศิลปากรมาทำการซ่อมแซมพุทธสถานที่เกิดการชำรุดเสียหาย วัดดำเนินการตามแผนป้องกันดูแลรักษาบำรุงไม่ให้พุทธสถานเกิดการเสียหายเนื่องมาจากการใช้งาน วัดได้ดำเนินการตามแผนเผยแพร่เอกสารประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมการอนุรักษ์พุทธสถานแก่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ สมหวัง แสงไสย (2542) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาหอพระไตรปิฎกในจังหวัดเพชรบุรี” ผลการศึกษาพบว่า หอพระไตรปิฎกในจังหวัดเพชรบุรี อยู่ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม วัดคงคาราม วัดยางและวัดพระพุทไธยาสน์ หอพระไตรปิฎกวัดใหญ่สุวรรณารามสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นหอไตรที่มีเสาสามเสา ปัจจุบันหอไตรหลายแห่งทรุดโทรมลงมาก การบูรณะจะต้องผ่านกรมศิลปากร ซึ่งมีขั้นตอนมาก หอพระไตรปิฎกแสดงถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม คุณค่าทางคุณธรรมและทางจริยธรรม ควรจะได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์และอนุรักษ์ไว้สืบไป

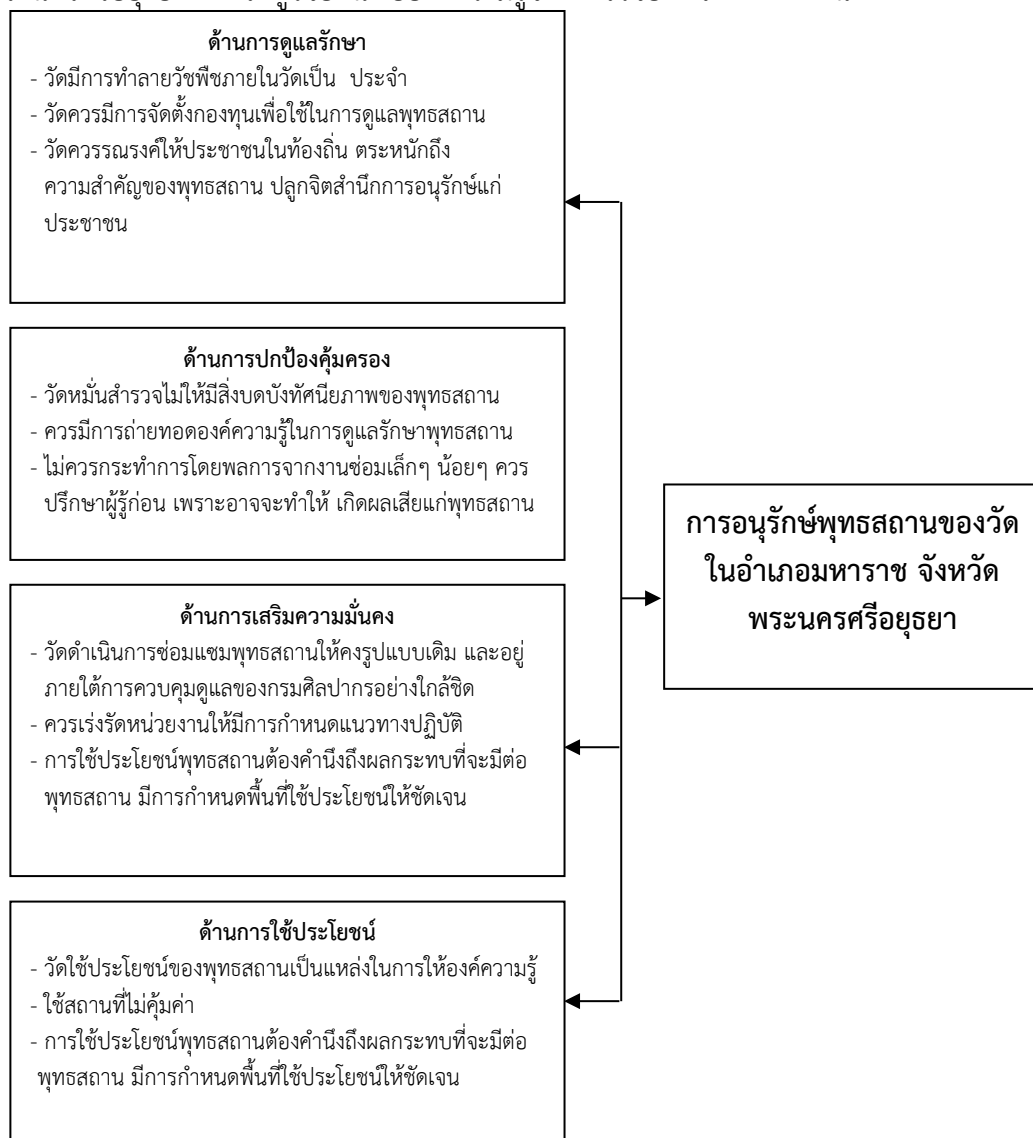
ด้านการตรวจสอบ จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการตรวจสอบ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดมีการดำเนินการแจ้งให้กรมศิลปากรมาทำการตรวจสอบพุทธสถานที่เกิดการชำรุดเสียหาย ดำเนินการตรวจสอบความสะอาดโดยรอบพุทธสถานภายในวัดเป็นประจำ ป้องกันตรวจตราพุทธสถานที่เสี่ยงต่อการถูกทำลายจากภัยธรรมชาติ สอดคล้องกับงานวิจัยของ เอกพงศ์ สุวรรณเกษร์ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง “เรื่องสารสนเทศทางภูมิศาสตร์กับโบราณสถานที่ยังไม่ขึ้นทะเบียนในจังหวัดนครปฐม” ผลการศึกษาพบว่า การนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศ มาประยุกต์ใช้กับการสำรวจและนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับโบราณสถานเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ทั้งในแง่ของการจัดการข้อมูลที่ได้จากการสำรวจอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้สามารถนำเสนอข้อมูลแก่ผู้ใช้ได้อย่างสะดวกและครบถ้วน ผู้วิจัยจึงเห็นว่าผลการวิจัยเบื้องต้นนี้จะเป็นแนวทางให้กับการทำงานในลักษณะเดียวกันได้ต่อไปในอนาคต

ด้านปรับปรุงแก้ไข จากการวิจัย พบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นต่อปัจจัยการบริหาร PDCA ด้านการปรับปรุงแก้ไข โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า วัดได้นำแผนที่แก้ไขแล้วไปปฏิบัติใหม่แก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปให้สามารถเข้ามาใช้พื้นที่เขตพุทธสถานได้ วัดได้นำแผนที่แก้ไขแล้วไปปฏิบัติใหม่เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านโครงสร้างอาคารพุทธสถาน วัดได้นำแผนที่แก้ไขแล้วไปปฏิบัติใหม่เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านโครงสร้างหลังคาพุทธสถาน สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปกรณ์ ต้นสกุล (2546) ได้ศึกษาเรื่อง “เรื่องการศึกษาสภาพปัญหาการบริหารงาน

ของพระสังฆาธิการในวัดพัฒนาตัวอย่าง” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาวัดเป็นการปรับปรุงสภาพวัด และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด เพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้วัดมี ความเจริญรุ่งเรือง และเป็น ศูนย์รวมจิตใจของประชาชน เน้นการปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องในวัด รวมทั้งส่งเสริม กระบวนการดำเนินงานกิจการพระศาสนาในวัดให้มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพสมบูรณ์

องค์ความรู้จากการวิจัย (Research Knowledge)

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอมหาราช จังหวัด พระนครศรีอยุธยา” ทำให้ผู้วิจัยค้นพบองค์ความรู้จากการวิจัย ดังภาพที่ 1 ดังนี้

จากภาพที่ 1 แสดงให้เห็นการอนุรักษ์พุทธสถานของวัด ในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีดังนี้

ด้านการดูแลรักษา มีความโดดเด่น โดยพระสงฆ์ในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ วัดมีการทำลายวัชพืชที่ขึ้นปกคลุมพุทธสถานภายในวัดเป็นประจำ วัดควรมีการจัดตั้งกองทุนเพื่อใช้ในการดูแลพุทธสถาน วัดควรรณรงค์ให้ประชาชนในท้องถิ่น ตระหนักถึงความสำคัญของพุทธสถาน ปฏิบัติตนในการอนุรักษ์แก่ประชาชน

การปกป้องคุ้มครอง มีความโดดเด่น โดยพระสงฆ์ในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ วัดหมั่นสำรวจไม่ให้มีสิ่งบดบังทัศนียภาพของพุทธสถาน ควรมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการดูแลรักษาพุทธสถาน ไม่ควรกระทำการโดยพลการจากงานซ่อมเล็กๆ น้อยๆ ควรปรึกษาผู้รู้ก่อน เพราะอาจจะทำให้เกิดผลเสียแก่พุทธสถาน

ด้านการเสริมความมั่นคง มีความโดดเด่น โดยพระสงฆ์ในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ วัดดำเนินการซ่อมแซมพุทธสถานให้คงรูปแบบเดิม และอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมศิลปากรอย่างใกล้ชิด ควรเร่งรัดหน่วยงานให้มีการกำหนดแนวทางไว้เป็นหลักปฏิบัติ การใช้ประโยชน์พุทธสถานต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะมีต่อพุทธสถาน มีการกำหนดพื้นที่ใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน

การใช้ประโยชน์ มีความโดดเด่น โดยพระสงฆ์ในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ วัดใช้ประโยชน์ของพุทธสถานเป็นแหล่งในการให้องค์ความรู้ ใช้สถานที่ไม่คุ้มค่า การใช้ประโยชน์พุทธสถานต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะมีต่อพุทธสถาน มีการกำหนดพื้นที่ใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน

ข้อเสนอแนะ (Research Suggestion)

จากศึกษาวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยจึงสรุปข้อเสนอแนะการอนุรักษ์พุทธสถานของวัดในอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. วัดควรมีการตัดสินใจที่เด็ดขาดว่าสิ่งใดคือปัญหาของพุทธสถาน เพื่อวางแผนหาแนวทางป้องกันพุทธสถานร่วมกับหน่วยงานราชการต่อไป
2. วัดควรมีบทบาทสำคัญในการจัดกิจกรรม และหาแนวร่วมจากประชาชนและหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์พุทธสถานอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม
3. วัดควรเป็นแบบอย่างที่ดีในการอนุรักษ์พุทธสถาน เช่น การบริจาคทรัพย์ในการบูรณปฏิสังขรณ์ หรือร่วมอนุรักษ์พุทธสถานด้วยตนเอง
4. วัดควรร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการติดตามและประเมินผลการดำเนินการอนุรักษ์พุทธสถานอย่างใกล้ชิด
5. วัดควรมีการประชาสัมพันธ์เพื่อให้บุคคลภายนอกได้รับทราบถึงการอนุรักษ์พุทธสถานภายในวัด เพื่อขอรับการสนับสนุนต่อไป

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. วัดจะต้องเห็นความสำคัญในการมีส่วนร่วมตัดสินใจที่เด็ดขาดว่าสิ่งใดคือปัญหาของพุทธสถาน เพื่อวางแผนหาแนวทางป้องกันโบราณสถานร่วมกับหน่วยงานราชการต่อไป
2. วัดจะต้องเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการจัดกิจกรรม และหาแนวร่วมจากประชาชนและหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์พุทธสถานอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม
3. วัดจะต้องเสียสละกำลังกำลังทรัพย์เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีในการอนุรักษ์พุทธสถานหรือเชิญชวนประชาชนให้มาร่วมในการบริจาคทรัพย์เพื่อบูรณปฏิสังขรณ์ หรือร่วมอนุรักษ์พุทธสถานให้อยู่คู่ประเทศไทยต่อไป
4. วัดจะต้องหาวิธีการร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการติดตามและประเมินผลการดำเนินการอนุรักษ์พุทธสถานอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
5. วัดจะต้องทำการประชาสัมพันธ์เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้รับทราบถึงการอนุรักษ์พุทธสถานภายในวัด ว่ามีความสำคัญอย่างไร

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเรื่อง ติดตามผล ประเมินผลในการดูแลอนุรักษ์พุทธสถานของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อที่จะได้ทราบแนวทาง และผลการ ปฏิบัติของพระสังฆาธิการต่อการอนุรักษ์พุทธสถานของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อันจะนำไปสู่การปรับปรุงระบบการบริหารการอนุรักษ์พุทธสถานของพระสังฆาธิการ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
2. ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาระดับความคิดเห็นของบุคลากรในการอนุรักษ์พุทธสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อที่จะได้ทราบความคิดเห็นของบุคลากรว่าเป็นอย่างไร เพื่อพัฒนาการอนุรักษ์พุทธสถาน ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น
3. ในงานวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พุทธสถานกับประสิทธิภาพในการอนุรักษ์โบราณสถาน เพื่อจะได้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างการมีส่วนร่วมกับประสิทธิภาพในการอนุรักษ์โบราณสถาน และนำผลการวิจัยที่ได้นำไปพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง (References)

- นนท์ ธรรมสถิตย์ และชานะ พาชี้อ. (2542). *พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬารามราชวิทยาลัย.
- นิลรัตน์ กลิ่นจันทร์ และคณะ. (2553). *ศึกษาศาสนสถานที่สำคัญต่อการอนุรักษ์การท่องเที่ยวของวัดในกรุงเทพมหานคร*. (รายงานการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ปกรณัม ต้นสกุล. (2546). การศึกษาสภาพปัญหาการบริหารงานของพระสังฆาธิการในวัดพัฒนาตัวอย่าง (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.
- พระเทพโสภณ (ประยูร รมุมจิตโต). (2546). พระสังฆาธิการที่พึงประสงค์. เอกสารโครงการอบรมบุคลากรคณะสงฆ์ ภาค 2 รุ่นที่ 2. (อัสสัมชัญ).
- พินิจ ลาภธนาพันธ์. (2529). บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือเล่มสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). พุทธธรรมชุมชนทรัพย์จากพระโอษฐ์ (ฉบับคู่มือพุทธบริษัท). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บุญนิมิต.
- วสุ โปษะนันท์. (2551). อนาคตโลจิสติกส์เพื่อการบูรณะปราสาทสด๊กก๊อกธม. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมพร ธีร์. (2552). เอกลักษณ์ รูปแบบ และสี ของจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดสงขลา. (รายงานการวิจัย). สงขลา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย.
- สมหวัง แสงไสย. (2542). การศึกษาหอพระไตรปิฎกในจังหวัดเพชรบุรี. (รายงานการวิจัย). เพชรบุรี: สำนักวิจัยและบริการวิชาการสถาบันราชภัฏเพชรบุรี.
- เอกพงศ์ สุวรรณเกษร์. (2546). สารสนเทศทางภูมิศาสตร์กับโบราณสถานที่ยังไม่ขึ้นทะเบียนในจังหวัดนครปฐม. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

